

УДК 380

ЕКОНОМІЧНА СВОБОДА ТА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК

Н. І. Литвиненко, к. е. н., доцент, докторант, ДВНЗ «Національний гірничий університет», natalyt33@mail.ru

У статті розглянуто взаємозв'язок між економічною свободою та рівнем соціально-економічного розвитку держави. Проведено його статистичний аналіз на основі збалансованих панельних даних по 85 країнам світу. Виявлено плинність та неоднозначність взаємовідносин між економічною свободою та суспільним добробутом.

Ключові слова: економічна свобода, суспільний добробут, розвиток людського потенціалу, взаємозв'язок свободи і добробуту.

Постановка проблеми. Ідея свободи хвилює людство від початку усвідомлення людиною себе як розумної істоти. Всі видатні мислителі, письменники та поети у своїй творчості так чи інакше звертались до ідеї свободи. Цей феномен є найбільш досліджуваним і, водночас, найбільш незрозумілим та невизначеним. На це вказував ще за своїх часів Г. В. Ф. Гегель, стверджуючи, що «Ні про одну ідею, не можна з таким

повним правом сказати, що вона невизначена, багатозначна, доступна найбільшим непорозуміння й тому дійсно до них схильна, як про ідею свободи, і ні про одну не говорять зазвичай з таким малим ступенем її розуміння» [1, с. 324].

Свобода є досить складним феноменом, який має чисельні форми свого прояву. Ми можемо говорити про громадянські свободи, політичну свободу, релігійну, свободу

особистості та інші. Однак, усталеного визначення свободи як загальнонаукової категорії не можна зустріти у жодній із наук, яка вивчає людину й суспільство. Така категоріальна невизначеність суттєво утруднює економічний аналіз, оскільки дозволяє здійснювати дослідження переважно через форми прояву явища, а не через його сутнісні ознаки. Іншим моментом є те, що аналізуючи фактори економічних успіхів розвинутих країн, науковці завжди їх пов'язують із наявністю в цих країнах розвинутої демократії й економічної свободи. Взаємозв'язок між економічною свободою та рівнем соціально-економічного розвитку країни сприймається сьогодні у вітчизняних наукових колах як аксіома, яка, як не парадоксально, не має при цьому більш-менш адекватної доказової бази.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Переважна більшість публікацій російських та українських вчених, які присвячені дослідженню взаємозв'язку між економічною свободою та соціально-економічним розвитком, базуються на якісному аналізі цих змінних (див. наприклад [2; 3]). Для ілюстрації теоретичних висновків у цих роботах зазвичай використовуються значення двох незалежних композитних індексів: «Індексу економічної свободи», який публікується американським дослідницьким центром The Heritage Foundation та видавництвом The Wall Street Journal, а також індексу «Економічна свобода у світі», який є спільним проектом американського інституту Cato Institute та канадського Fraser Institute.

У західноєвропейській та американській наукових традиціях проблему взаємозв'язку свободи і економічного розвитку прийнято досліджувати з використанням переважно кількісних методів аналізу.

Так, американські науковці Дж. Хаан і Дж. Стем дійшли висновку, що чим ширшими є економічні свободи, тим швидшим і стабільнішим виявляється зростання добробуту. Однак при цьому рівень стійкого економічного зростання не має зв'язку з рівнем економічної свободи [4]. Те, що зв'язок між економічною свободою і добробутом суспільства є вельми складним та неоднозначним, продемонстровано Д. Капасом і

П. Цагліді [5]. Названі вчені у межах теорії інтервенціонізму Л. Мизеса запропоновано новий вимір економічної свободи через свободо-сумісні й свободо-несумісні інститути та визначили їх вплив на економічне зростання. Застосовуючи даний методологічний підхід Д. Капас і П. Цагліді дійшли висновку, що на економічне зростання впливають свободо-сумісні інститути, які відображають якість верховенства права.

У свою чергу Дж. Хекелмен і М. Строуп стверджують, що не всі компоненти складних індексів мають однаковий вплив на економічне зростання, а також вказують, що зв'язок між свободою та зростанням є набагато складнішим, ніж він виглядає на основі досліджень із залученням відповідних індексів [6].

У цьому відношенні слід звернути увагу на дослідження Дж. Гансона II-го, який переважив показники індексу економічної свободи по демографічному фактору. Виявилось, що більша частина населення Землі мешкає в країнах, визначених як економічно не вільні. На основі отриманих даних вчений дійшов висновку, що різниці в економічній політиці різних режимів, як правило, значно менші, ніж різниці в економічних правах [7]. Отже, як показує аналіз останніх досліджень, проблема встановлення взаємозв'язку між економічною свободою та розвитком є ще далекою від свого остаточного вирішення.

Формулювання мети статті. Мета даної роботи полягає у встановленні економіко-математичними методами взаємозв'язку між економічною свободою і соціально-економічним розвитком.

Виклад основного матеріалу дослідження. Будь-яке дослідження розпочинається з категоріальної визначеності понять, на яких воно буде базуватися. Враховуючи відсутність у економічній теорії усталеного розуміння сутності категорії «економічна свобода», на даному етапі дослідження ми пропонуємо використовувати це поняття через застосування змістовних характеристик форм прояву даного явища.

На наш погляд, найбільш вдалим у цьому відношенні є визначення, запропоноване Гватнеєм (Gwartney) у роботі «Еконо-

мічна свобода у світі, 1975–1995». За цим визначенням, фізичні особи мають економічну свободу у разі, якщо: а) власність, яку вони придбали без використання сили, обману або крадіжки, захищена від фізичного вторгнення інших осіб; б) вони можуть вільно використовувати, обмінювати або передавати свою власність іншим особам до тих пір, доки їх дії не порушують ідентичних прав інших. Таким чином, центральними елементами економічної свободи є персональний вибір, захист прав власності та вільний обмін [8].

Визначивши операційне визначення поняття «економічна свобода» оберемо необхідні для його кількісного аналізу індикатори. Базуючи дослідження на загальноживаних індексах економічної свободи, звернемо увагу на певні обмеження у їх використанні. Зазначимо, що в багатьох дослідженнях наводяться аргументи щодо неправомірності включення до композитних індексів свободи таких компонентів, як державні витрати, свобода грошового ринку, тіньовий ринок, рівень корупції. Державні витрати за своєю суттю є перерозподілом частини національного доходу і, відповідно, вони є інструментом економічної політики держави. Однак, вони не мають прямого впливу на ключові елементи економічної свободи. Що стосується свободи грошового ринку (мова йде, в основному, про рівень інфляції), то вона має пороговий вплив, тобто до певного визначеного рівня інфляції свобода не обмежена. За результатами існуючих у світовій практиці економетричних досліджень вказані компоненти мають слабкий зв'язок з добробутом. Отже, із нашого дослідження значення цих компонентів ми виключаємо.

Після встановлення даних передумов дослідження, ми провели порівняльний аналіз композитних індексів за ключовими елементами економічної свободи. Результати дослідження представлені в табл. 1, в яку включено тільки ті компоненти індексів, які відповідають прийнятому нами визначенню економічної свободи, а також зазначеним обмеженням.

Як видно із табл. 1 до компонентного складу «Індексу економічної свободи» вхо-

дить більше показників, ніж до індексу «Економічна свобода у світі». Крім того слід зазначити, що методологія розрахунку окремих компонентів індексу «Економічна свобода у світі» змінювалась протягом його існування, що унеможливило порівняльний аналіз даних на досліджуваному часовому проміжку. Зауважимо, що компонент «Свобода ринку праці» було введено до складу «Індексу економічної свободи» у 2005 році, тому ми не можемо його використовувати у своєму аналізі, який охоплює часовий період з 1995 по 2009 рр.

Оскільки ми досліджуємо вплив економічної свободи на рівень добробуту країни, а свобода ринку праці є одним із важливих компонентів такого аналізу, то нами було запозичено цей показник із індексу «Економічна свобода у світі». Крім того, ми використали показник «вартість додержання податкового законодавства», який входить до складу компонента «Регулювання бізнесу», а також показник «нормативні обмеження на продаж нерухомого майна» із компоненту «Правова структура та гарантії прав власності». Отже, для проведення дослідження нами було обрано компоненти «Індексу економічної свободи», які представлені у табл. 1.

Для визначення рівня соціально-економічного розвитку країни ми обрали «Індекс розвитку людського потенціалу», який представляє Програма розвитку Організації Об'єднаних Націй. Цей індекс є одним із ключових показників соціально-економічного розвитку суспільства. Його розрахунок здійснюється на основі трьох базових показників: здоров'я й довголіття, доступу до знань і достойного рівня життя населення. Індекс розраховується як середньогеометрична величина за трьома нормалізованими показниками.

Для оцінки зв'язку економічною свободою та рівнем соціально-економічного розвитку держави нами використано збалансовані панельні дані, які складаються із показників по 85 країнам за період 1995–2012 рр., які представлені в базах даних Human Development Report і Index of Economic Freedom [10; 11]. Найбільшою перевагою, яку надають панельні дані, є велика

кількість спостережень, які збільшують кількість ступенів свободи та зменшують за-

лежність між пояснюючими ознаками і, відповідно, стандартні похибки оцінки.

Таблиця 1

Порівняльний аналіз компонентів «Індексу економічної свободи» та індексу «Економічна свобода у світі»

Елемент	Компоненти «Індексу економічної свободи»	Компоненти «Економічна свобода у світі»
Персональний вибір	«Свобода бізнесу»: відкриття бізнесу – кількість процедур; відкриття бізнесу – днів; відкриття бізнесу – вартість (% від доходу на душу населення); відкриття бізнесу – мінімальний капітал (% від доходу на душу населення); отримання ліцензії – кількість процедур; отримання ліцензії – днів; отримання ліцензії – вартість (% від доходу на душу населення); закриття бізнесу – днів; закриття бізнесу – вартість (% від майна); закриття бізнесу – ставка повернення (центів на долар)	«Регулювання бізнесу»: адміністративне регулювання; бюрократичні витрати; відкриття бізнесу (3 показника); вартість ліцензії (2 показника); вартість додержання податкового законодавства
Захист прав власності	«Права власності»: гарантія прав власності державою; ефективність та швидкість захисту контрактів судовою системою; покарання за не закону конфіскацію майна; рівень корупції в системі правосуддя	«Правова структура та гарантії прав власності»: незалежність судової влади; справедливий суд; захист прав власності; військове втручання у верховенство закону та політичний процес; цілісність правової системи; юридичне виконання контрактів; надійність поліції; втрати бізнесу від злочинності
Вільний обмін	«Свобода торгівлі»: зважений середній тариф на міжнародну торгівлю; нетарифні бар'єри	«Правова структура та гарантії прав власності»: нормативні обмеження на продаж нерухомого майна
Вільний обмін	«Свобода грошового ринку»: зважений середній рівень інфляції за три роки; контроль цін. «Свобода інвестицій»: національний режим іноземних інвестицій; інвестиційний кодекс; обмеження власності на землю; обмеження галузевих інвестицій; експропріація інвестицій без справедливої компенсації; валютний контроль; контроль капіталу. «Фінансова свобода»: ступінь державного регулювання фінансових послуг; ступінь втручання держави у банки та фінансові фірми через пряме та опосередковане володіння; об'єм та розвиток фінансового ринку; вплив держави на розподіл кредитів; відкритість для іноземної конкуренції. «Свобода ринку праці»: співвідношення мінімальної заробітної плати до середньої доданої вартості на одного робітника; обмеження найму додаткових робітників; регулювання робочого часу; складність звільнення зайвих робітників; строк повідомлення про звільнення; обов'язковість вихідної допомоги	«Свобода міжнародної торгівлі»: тарифи на міжнародну торгівлю; регулювання торговельних бар'єрів; контроль за рухом капіталу та людей. «Регулювання ринку праці»: правила найму та мінімальна заробітна плата; регулювання найму та звільнення; централізоване ведення колективних переговорів; регулювання робочого часу; обов'язкові витрати при звільненні робітника; призов на військову службу. «Регулювання бізнесу»: контроль цін.

Джерело: складено за: [9; 10]

Оскільки функція розподілу вірогідності досліджуваних показників нам не відома, то для оцінки тісноти зв'язку між «Індексом економічної свободи» та «Індексом розвитку людського потенціалу» нами використано критерій згоди К. Пірсона. У ході дослідження ми розраховали коефіцієнт кореляції Пірсона для двох варіантів значень «Індексу

економічної свободи» – оригінального та перебудованого. Результати розрахунків наведено у табл. 2, де для всіх розрахованих показників кореляція є значимою величиною на рівні 0,01.

Результати проведеного аналізу демонструють досить цікаву тенденцію: якщо в період 1995–2009 рр. спостерігається сут-

тєвий прямиий зв'язок між обраними індексами, то з 2010 р. цей зв'язок слабшає. Як необхідне зауваження вкажемо, що для розрахунку обох індексів зазначеного року використовуються статистичні дані із запізненням у два роки, тобто індекс за 2012 рік

розраховано з використанням показників 2010 року. Таким чином, при інтерпретації результатів аналізу необхідно враховувати, що індекси відображають історичний, а не поточний стан економічної свободи й соціально-економічного розвитку.

Таблиця 2

Взаємозв'язок між економічною свободою та соціально-економічним розвитком

Кореляція	1995 г.	2000 г.	2005 г.	2006 г.	2007 г.
Між перебудованим «Індексом економічної свободи» і «Індексом розвитку людського потенціалу»	0,678	0,688	0,666	0,697	0,692
Між перебудованим «Індексом економічної свободи» і «Індексом розвитку людського потенціалу»	0,696	0,679	0,506	0,337	0,482

Джерело: складено за: [11;12]

Перед тим, як досліджувати глибинні причини послаблення вказаних зв'язків, пропонуємо розглянути тенденції розвитку середньосвітового значення «Індексу економічної свободи» та «Індексу розвитку людського потенціалу», які представлено на рис. 1 і рис. 2.

Як видно з рис.1, «Індекс розвитку людського потенціалу» утримує позитивну тенденцію зростання, хоча й із значним зниженням темпів приросту. Що стосується «Індексу економічної свободи», то ми можемо спостерігати основну тенденцію – зростання. Крім того, динаміка «Індексу економічної свободи» досить нерівномірна, в ній присутні доволі різкі коливання значень. Так, звертають на себе увагу значний при-

ріст значення у 2000 р. із наступним значним падінням, а також другий пік у 2011 р. з попереднім і наступним падінням. Отже, ослаблення зв'язку між індексами, в першу чергу, можна пояснити їх різноспрямованим розвитком.

Для подальшого аналізу причин значних коливань ми повинні врахувати часовий лаг у два роки, який зміщує наш досліджуваний проміжок часу в період 1993–2009 рр. Таким чином, значення індексу в 2000 р. відповідають реальним даним 1998 р., а це, як відомо, рік «Азійської фінансової кризи» 1997–1998 рр. Наслідки цієї кризи відчула значна кількість країн світу, а не тільки Азії.

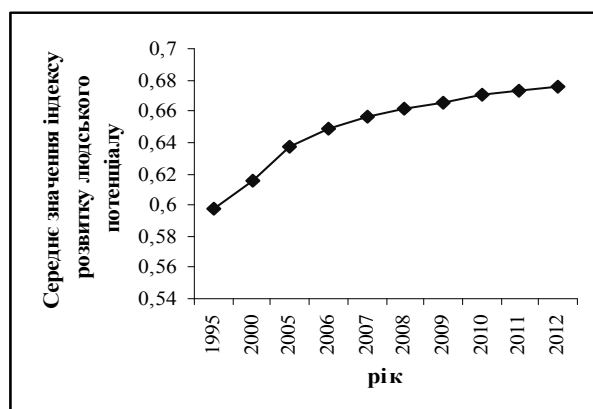

Рис. 1. Динаміка «Індексу розвитку людського потенціалу»

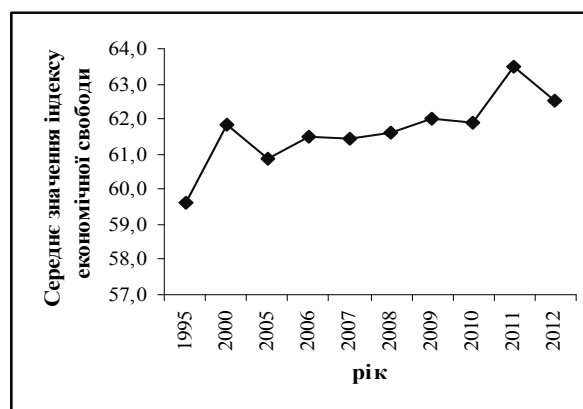

Рис. 2. Динаміка «Індексу економічної свободи»

Наступний пік припадає на 2009 р., а

це вже світова фінансово-економічна криза

2008–2010 рр. Зазначимо, що скорочення розмірів економіки внаслідок кризи є передбачуваним явищем, але питання падіння рівня економічної свободи залишається відкритим. Виникає питання, чому низка країн, у тому числі й розвинутих, ухвалили заходи щодо урегулювання кризи, які призвели до скорочення економічної свободи, а інші країни своїми діями не послабили позицій останньої? У звіті за 2010 рік вказано, що «у цілому, ситуація в цій сфері погіршилась у 98 країнах із 179, для яких розраховувався Індекс економічної свободи» [11].

Висновки. Таким чином, наше дослідження лише підтверджує неоднозначність взаємозв'язку між економічною свободою й соціально-економічним розвитком. Наші розрахунки демонструють, що в період економічної кризи взаємозв'язок між нормою свобода і добробутом послаблюється, а отже, в цей період ми не можемо скласти достовірні прогнози розвитку, спираючись на попередні емпіричні дані. Крім того, у такі періоди значно змінюється модель поведінки економічних агентів, які часто приймають рішення під тиском різних «груп інтересів», що збільшує невизначеність і непрогнозованість перебігу подій.

Більшість держав у спробах зберегти «status quo ante» формує економічну політику, яка значно скорочує економічну свободу шляхом порушення прав власності, встановленням жорстких регуляторних норм на різних ринках, а також збільшенням державних витрат. Криза, що спалахнула, змушує нас переглянути існуючі теоретичні концепції, які були свого часу підтверджені статистичними методами на основі історичних даних відносно процесу взаємодії між свободою й добробутом. Очевидним залишається той факт, що для стійкого соціально-економічного зростання необхідною є сукупність певних видів економічних свобод як цілісного «набору», який буде гарантувати якість верховенства права, при цьому показник за оціночною шкалою кожного із видів економічної свободи не є таким суттєвим.

Основним уроком світової кризи для України є те, що спроби зберегти «status quo ante» лише погіршують економічну ситуацію й збільшують напруження у суспільстві.

Для виходу із кризи та подальшого стійкого зростання необхідно, в першу чергу, забезпечити верховенство права, що у подальшому дозволить отримати якісне інституціональне середовище та прогнозовану поведінку економічних агентів. Отримані результати можуть бути використані для подальшого аналізу взаємозв'язку між економічною свободою і соціально-економічним розвитком держави. Подальші емпіричні дослідження дозволять, на нашу думку, виявити ступінь впливу окремих складових економічної свободи, на показник розвитку людського потенціалу як у цілому, так і на його окремі компоненти.

Література

1. Гегель Г. В. Ф. Энциклопедия философских наук: в 3 т. / Г. В. Ф. Гегель. – М.: Мысль, 1977. – Т. 3. Философия духа. – 472с.
2. Гальчинський А. Лібералізм: уроки для України: наук.-попул. есе / А. Гальчинський. – К.: Либідь, 2011. – 288 с.
3. Илларионов А. Экономическая свобода и благосостояние народов / А. Илларионов // Вопросы экономики. – 2000. – № 4. – С. 83–101.
4. Naan J., Sturm, J. On the relationship between economic freedom and economic growth / J. Naan, J. Sturm, // European Journal of Political Economy, 2000. – P. 215–241.
5. Kapás J., Czeglédi P. Economic Freedom and the Process of Economic Growth: An Empirical Analysis Based on a New Measure [Electronic resource] // J. Kapás, P. Czeglédi, 2009. – Mode of access: https://dea.lib.unideb.hu/dea/bitstream/2437/99417/1/file_up_KapasJ-CzeglediPEconomicFreedom.pdf. – Title from the screen.
6. Heckelman J., Stroup M. Which Economic Freedoms Contribute to Growth? [Electronic resource] // J. Heckelman, M. Stroup, 2000. – Mode of access: <http://www.researchgate.net/publication>. – Title from the screen.
7. Hanson II J. R. Are We All Capitalists Now? / J. R. Hanson II // The Independent Review. – 1999. – v. III. n. 4. – P.565–573.
8. Gwartney, J., R. Lawson and W. Block (1996). Economic Freedom in the World, 1975–1995. Vancouver: Fraser Institute
9. 2012 Index of Economic Freedom / T. Miller, K. R. Holmes, E. J. Feulner, with. [Electronic resource]. – Publisher: The Heritage Foundation and Dow Jones & Company, Inc., 2012. – Mode of access: www.heritage.org/Index/pdf/2012/book/Index_2012.pdf. – Title from the screen.
10. 2012 Index of Economic Freedom of the World 2012 Annual Report / J. Gwartney, R. Lawson, J. Hall, with. [Electronic resource]. – Publisher: Fraser Institute, 2012. – Mode of access: www.freetheworld.com/2012/EFW2012-complete.pdf. – Title from the screen.

11. Human Development Report. Getting and using the data [Електронний ресурс]: Сайт ПРООН. – 10.04.13. – Режим доступа: <http://hdrstats.undp.org/en/tables/>. – Загол. з екрана.

12. Index of Economic Freedom [Електронний ресурс]: Сайт центра «Фонд наследия». –

10.04.2013.– Режим доступа: <http://www.heritage.org/index/download>. – Загол. з екрана.

13. 2010 Index of Economic Freedom [Електронний ресурс]: Сайт центра «Фонд наследия». – 10.04.2013. – Режим доступа: <http://www.heritage.org/index/download>. – Загол. з екрана.

В статье рассмотрена взаимосвязь между экономической свободой и уровнем социально-экономического развития страны. Проведен ее статистический анализ на основе сбалансированных панельных данных по 85 странам мира. Выявлена изменчивость и неоднозначность взаимоотношений между экономической свободой и общественным благосостоянием.

Ключевые слова: экономическая свобода, общественное благосостояние, развитие человеческого потенциала, взаимосвязь свободы и благосостояния.

Correlation between economic freedom and level of social-and-economic growth in the country is considered. Statistical analysis of balanced panel data from 85 countries is conducted. Correlation between economic freedom and social welfare is established to be changeable and complex.

Keywords: economic freedom, social welfare, human development potential, correlation between freedom and welfare.

Рекомендовано до друку д. е. н., проф. Задосю А. О.